

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
XƏZƏR UNİVERSİTETİ**

ELDAR ƏVƏZ OĞLU ŞAHGƏLDİYEV

**İnnovasiyalar və onların tətbiqinin sosial-
fəlsəfi məsələləri**

DƏRS VƏSAİTİ

Xəzər Universiteti Elmi Şurasının
06.06.2017-ci il tarixli iclasını _____ Nömrəli protokoluna
əsasən dərs vəsaiti kimi
təsdiq edilmişdir

Bakı-2017

Elmi redaktoru

Professor, Fərman İsmayılov

Rəyçilər:

Professor İlham Məmmədzadə

Professor Əlikram Tağıyev

Eldar ŞAHGƏLDİYEV

**İnnovasiyalar və onların tətbiqinin sosial fəlsəfi məsələləri.
(Dərs vəsaiti), “Müəllim” nəşriyyatı, Bakı, 2017. – 29 səh.**

Dərs vəsaiti Ümumi fəlsəfə fənninin tədrisi üçün əlavə yardımçı material kimi nəzərdə tutulmuşdur. Burada innovasiyalar, onların nəzəri və praktik əsaslarına dair xeyli sayda materiallar araşdırılmış, daha çox ehtimal olunan inkişaf ssenariləri və s. kimi məsələlər öz əksini tapmışdır.

Dərs vəsaiti bakalavriat, magistratura tələbələri üçün Ümumi fəlsəfə kursunda “İnnovasiyalar və Qlobal problemlər” bəhsində geniş istifadə oluna bilər. Bundan başqa, vəsaitdən müəllimlər, doktorantlar və digər əlaqədar ixtisaslar üzrə oxucular da istifadə edə bilərlər.

Dərs vəsaiti müəllim və tələbələrə elmi-metodik kömək məqsədilə yazılmışdır.

© E.Şahgəldiyev, 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	4
İZAHAT VƏRƏQİ.....	6
Plan	8
1. İnnovasiyalar və onların tarixinə dair qısa məlumat.....	9
2. Texnologiyalar və ya innovasiyalar təliminin mahiyətinə yanaşmalar: Fransız alimi-Jak Ellul (1912- 1994) və onun sələfləri	17
3. Müasir dövrdə innovativ texnologiyalar və onların tətbiqinin təşkilati, idarəçilik və nəzarət mexa- nizmlərinin təkmilləşdirilməsinin sosial fəlsəfi aspektləri	24

GİRİŞ

Innovasiyalar və onların tətbiqi insanların məqsədyönlü fəaliyyətini ehtiva edən yeniliklərin, maddiləşmə yolunda olan kreativ ideyaların daha praqmatik yolla işləməsi və tətbiqi mexanizmi üçün zəruri şərtlərdəndir. Ümumi dünyagörüşü və ümumnəzəri metodologiya əsasında dünyada, regionda, ölkədə, ümumi vəziyyət qiymətləndirilir, inkişafı müəyyənləşdirən meyillər və amillər öyrənilir, yeni, ehtimal edilən inkişaf amillərini qiymətləndirilməsinə cəhdlər edilir. Bu əsasda az və ya çox dərəcədə müfəssəl olan innovativ təkliflərin meydan gəlməsinə və tətbiqinə də imkanlar yaranır.

İnnovasiyalar və onların tətbiqi ilə bağlı tədqiqatların problematikası son illərdə ali məktəblərdə daha çox tətbiq edilməyə başlanılan “start-up” layihələrində də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Son onilliklərin təcrübəsi yalnız təklikdə fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı sahələrdə əldə olunan nailiyyətlərlə deyil, həm də *təhsil-elm-sənaye* üçbucağında əldə olunmuş irəliləyişlərlə ölçülür. Odur ki, xüsusilə multidisiplinar sahələrdə innovasiyalar, onların yaranması mexanizmi, tipləri, strukturu, strateji tətbiq yolları və sair müasir fəlsəfədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İnnovativ ideyaların tədqiq edildiyi sahələrin (iqtisadi, texniki, mədəni və s.) sosial-fəlsəfi aspektlərinin sistemli şəkildə araşdırılması hazırda geniş vüsət almışdır. Sistem anlayışı bir-biri ilə münasibət və əlaqədə olan, məxsusi xüsusiyyətlər daşıyan, müəyyən bütövlüyü, tamlığı təşkil edən elementlərin birləşməsi deməkdir, yəni bu vəsaitdə müəllif innovasiyalar və onların tətbiqində sosial-fəlsəfi məsələlərə yanaşarkən onların sistemli xarakterdə olduğunu qeyd etmişdir. Belə ki, innovasiyalar fəlsəfi anlamda müəyyən bütövlüyə malikdir, xüsusilə də onun xassələri, onu təşkil edən elementlərin xassələrinin cəminə nisbətə prinsipə azaldıla bilməz; bu sistem, təbiəti etibarlı ilə ierarxikdir (öz növbəsində sistemin hər bir elementinə sistem kimi baxmaq olar, sistemin özü isə tədqiq edilən daha böyük sistemin bir komponentidir).

Ümid edirik ki, dərs vəsaiti bu şüadə mövcud olan ədəbiyyatların içərisində oxuculara faydalılıq baxımından müsbət addım hesab ediləcəkdir.

İZAHAT VƏRƏQİ

Azərbaycan Respublikasında elmin inkişafı üzrə Milli strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət programının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti fərman imzalamışdır. Bu ondan irəli gəlir ki, elm və təhsil siyasəti dövlət siyasətinin çox mühüm tərkib hissələrindən birini təşkil edir. Elmi və təhsili olmayan bir xalq onu digərindən almağa məcburdur ki, bu da istər-istəməz onu başqalarından asılı vəziyyətə sala bilər.

Müstəqillik elə bir fenomendir ki, o qlobal sosial-siyasi proseslərə qoşulmaqla yanaşı öz milli düşüncə və təfəkkürünün olmasını, milli varlığın qorunub saxlanmasını tələb edir. Bu mənada, yeni program ictimai və humanitar elmlərdən tələb edir ki, azərbaycançılıq məfkurəsi bütün vasitələrlə inkişaf etdirilsin və qarşıya qoyulan problemlər məhz azərbaycançılıq fəlsəfəsi mövqeyindən təhlil olunsun. Belə ki, fəlsəfə kursunun “Müasir dövrdə innovasiyalar və onların xüsusiyyətləri” ilə bağlı olan mövzuları da, öz aktuallığı etibarlı ilə Azərbaycanın müstəqilliyinin tələblərinə uyğunlaşdırılmalı, dünyada baş

verən elmi-texniki, humanitar-mədəni dəyişikliklərin yeni milli metodologiya zəminindən araşdırılmasını təmin etməlidir.

Fəlsəfə kursunda bu mövzunun tədrisində ikinci bir cəhət Xəzər Universitetinin profilinin nəzərə alınmasıdır. Belə ki, Xəzər Universiteti Azərbaycanın ən qabaqcıl təhsil müəssisələrindən biridir və burada *təhsil - elm - sənaye tripl integrativ sxeminin* yaranması və həyata keçirilməsi üçün “start-up” layihələrinin həyata keçirilməsinə və sənaye parklarının yaradılmasına xeyli əvvəl başlanılmış və bu istiqamətdə uğurlu işlər görülmüşdür.

Son illərdə respublikanın alimləri də bu sahədə xeyli əsərlər, elmi işlər, dərslilər, metodik vəsaitlər və s. yazmışlar. Onların əksəriyyəti öz işlədikləri təhsil müəssisələrini nəzərə almış və mövzuları tərtib edərkən onları da öz prinsiplərinə uyğunlaşdırmışlar. Tərtib etdiyimiz dərs vəsaitində nəzərdə tutulmuş plan və ədəbiyyat siyahısı da verilmişdir. Mövzular təhsilə verilən tələblər əsasında tərtib edilmişdir.

PLAN

1. İnnovasiyalar və onların tarixinə dair qısa məlumat
2. Texnologiyalar və ya innovasiyalar təliminin mahiyyətinə yanaşmalar: Fransız alimi-Jak Ellul (1912-1994) və onun sələfləri
3. Müasir dövrdə innovativ texnologiyalar və onların tətbiqinin təşkilati, idarəçilik və nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinin sosial fəlsəfi aspektləri

1. İnnovasiyalar və onların tarixinə dair qısa məlumat

"İnnovasiyalar" - yeni bir sahə kimi sosial fəlsəfə, elm və texnologiyanın fəlsəfəsinə şamil edilir; daha doğrusu, bu elm sahəsi Ümumi fəlsəfə kursunda *prakseologiyaya* daxil olmaqla müasir fəlsəfi fikrin və düşüncənin bir hissəsini təşkil edir. Hazırda, innovasiyaların genezisi, strukturu və tarixi özünəməxsusluğu barədə çoxlu tədqiqat əsərləri mövcuddur. İnnovasiyaların müxtəlif aspektləri Bekon və Qaliley, Con Stüart Mill, Ernest Maç, Yurgen Habermas, Karl Marks, Martin Haydegger, Herbert Markuze, Tomas Kuhn, Vilard van Orman Quin və bir çox başqa filosoflar tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Müasir dövrdə də problemin tədqiqi davam etməkdədir. Bunlara, Jak Ellulun (Fransa) innovasiyaların genezisi, strukturu, fəsadları, dini əsasları və s., Erik von Hippelin (ABŞ) innovasiyaların demokratikləşdirilməsi, Robert Mertonun (ABŞ) innovasiyaların sosial strukturlaşması, mənəvi nizamlayıcı normativləri, Mario Avqusto Bungenin (Argentina-Kanada) texnologiyanın fəlsəfi-epistemoloji məsələləri, Hans Raderin (Niderland) elmin və texnologiyanın ümumi fəlsəfəsi, etikas, məntiqi, patentləşdirmənin fəlsəfəsi

və sair, Vladimir Vernadskinin (Rusiya) konkret elm sahələrinin fəlsəfəsi, Vyacheslav Stepinin, Vitaliy Qoroxovun və Mixail Rozovun (Rusiya) innovasiyaların sosial-mədəni fenomenologiyası, Halil İbrahim Ülkerin (Türkiyə) innovasiyaların tarixi, Zümrud Ecevit Sati və Özlem İşikın (Türkiyə) innovasiya strateji idarəetmə, Zülfüqar İbrahımlinin, Albert Tağıyevin (Azərbaycan) intellektual resursların idarə olunmasının nəzəri əsasları və s. haqda çoxlu sayda digər elmi əsərlərini misal göstərmək olar. Bununla belə, problemin şərhı ilə baęlı artmaqda olan elmi və texniki araşdırmalarda, təəsüflər olsun ki, hələ də innovasiyaların cəmiyyətdəki rolu və inkişafının təsbit olunmuş fəlsəfi kateqorial metodologiyası, onun tətbiqinin sosial-fəlsəfi məsələləri hələ də kifayət qədər işıqlandırılmamışdır. Məsələn, Klarka görə təfəkkür alətləri və insan beyni bir-birini tamamlayır. İnsan beyni uzun uzadı, ixtiyari informasiyadan ibarət siyahını yadda saxlamaqda və onun üzərində əməliyyatlar icra etməkdə acizdir. Digər tərəfdən, insan beyni modellərin uzlaşdırılması və təbiətdə olan sadə assosiasiyaların emal edilməsində daha aktivdir. Bundan əlavə, insan təfəkkürü hər hansı bütöv bir əşyanın detallı təsəvvür edilməsinin mümkünlüyü baxımından da məhduddur.

İnnovasiyaların dərk edilməsində, *koqnitiv vasitələr* bizə xüsusi ilmələr vasitəsilə öz baxışlarımızı formalaşdırmağa imkan verir. Bu xüsusi ilmələr vasitəsilə koqnitiv alətlərin beyin üzərində təsiri təmin olunur ki, bu da bizim yeni simvollarla tanış olmağımıza səbəb olur və beynimizdəki fəaliyyət bir növ “yönəlmiş”, idrak alətləri ilə qarşılıqlı əlaqəyə köklənmiş olur.

Innovativ texnologiyaların faydalılığı baxımından aşağıdakı iqtibaslar daha inandırıcı görünür. Belə ki, innovasiyalar bizi beynin imkanları xaricində olan, lakin qavranılması mümkün olan vasitələrlə təmin edir və kompleks problemləri komponentlərə ayıraraq beynimizə “problemi maksimum həll etmə gücü” imkanını yaradır. Yuxarıda göstərildiyi kimi, *innovativ texnologiya və insanın emal imkanları arasında əlaqələr* texnologiyanın mürəkkəbliyindən asılı olmayaraq mövcuddur. Məsələn, qələm və kağız keçmişdə çox faydalı alətlər olmuşdur və bu günümüzdə də faydalı alətlər olmaqda davam edir. Onlar bizə mövcud əqli vasitələrdən istifadə etmə imkanı verir. Misal üçün, bizim qısamüddətli yaddaşımız adi bir riyaziyyat məsələsini həll edərkən *məlumatın manipulyasiyası* üçün lazım olan bütün informasiyanı yadda saxlamaq imkanına malik deyildir. Lakin

bu alətlər vasitəsilə insanlar problemi yazır, hər bir əməliyyat ilə iş aparır və nəticədə məsələni uğurla həll edə bilirlər. Bu mənada, qələm və kağız bizim mövcud, lakin məhdud idraki ehtiyatlarımızı işə salır. Deməli, innovasiyalar bütöv bir sistem kimi araşdırılmalı, onlara daxil ilan alqoritmlər bütöv bir sistemin addımları hesab edilməli, lakin nəticə bütövlükdə bu alqoritmlərə bərabər tutulmamalıdır.

“Maşınlar tarix yazırlarmı?” adlı essəsində Robert Heilbroner (ABŞ) texnologiyanın cəmiyyətə məhdud təsir üsullarını təsvir etmişdir. O iddia edir ki, əslində hər hansı bir cəmiyyətin öz şəxsi münasibəti və xüsusiyyətləri texnologiyanın təsirlərini təyin edir. Onlar müəyyənləşdirmişlər ki, *ideologiya texnologiya ilə onun cəmiyyətə təsiri arasında duran başlıca təsir qüvvəsidir*. Onlar belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, ideologiya cəmiyyətinin texnoloji resurslarının artması ilə əhəmiyyəti daha da dərinləşən təsir qüvvəsi olaraq qalmaqdadır. Digər tərəfdən, Heilbroner iddia edir ki, ictimai siyasət texnologiyanın qəbul olunan tərəfini mənimsəməyi diktə edir. Dövlət dəstəyi formasında sosial təsirlər müəyyən vasitələrin istehsalını İngiltərə və Fransada sıxışdırmış, Amerikada isə bu uğurla həyata keçirilmişdir. Dövlət dəstəyi Amerikada texnologiyanın inkişafına təkan vermişdir.

İnternetlə bağlı məsələləri araşdırarkən belə bir nəticə hasil olmuşdur ki, internetin inkişafı təkcə sosial-iqtisadi status və vaciblikdən yox, o həm də, müntəzəm siyasi və sosioloji təsirlərdən baş vermişdir. Ən nəhayət, Heilbroner iddia edir ki, texnoloji inkişaf cari sosial şəraitə uyğunluqdan asılıdır. Odur ki, innovasiya - *işçi qüvvəsinə ehtiyacı azaldan texnoloji vasitələr* - ucuz işçi qüvvəsinin çox olduğu cəmiyyətdə asanlıqla qəbul oluna bilməz və kütləvi bazara ehtiyac olan bir cəmiyyətdə isə, kütləvi istehsal texnologiyası daha faydalı ola bilər.

Texnologiyanın təsirlərini məhdudlaşdıran yuxarıdakı fikirlərlə yanaşı, belə bir deyim də mövcuddur: “ehtiyac kəşflərin anasıdır”. Özünün “Silahlar, mikroorqanizmlər və polad” (1997) adlı kitabında Jared Diamond (ABŞ) cəmiyyətin yalnız ona ehtiyacı olduğu və özünün dəyərləri ilə üst-üstə düşdüyü halda yeni texnologiyayı qəbul edə biləcəyinə dair misallar göstərir. ABŞ-la bağlı bir sıra misallara digər millətləri məğlub etmək üçün atom bombasının yaradılması, pambığın əllə təmizlənməsini əvəz edən pambıqəyirən maşının kəşfi, suyun nasosla vurulması problemini aradan qaldırmağa yönəldilmiş buxar mühərrikinin ixtirası kimi misallar daxildir. O qeyd edir ki, bəzi hallarda,

“ehtiyac kəşflərin anasıdır” deyimi, əslində, “kəşflər ehtiyacın anasıdır” formasında olmalıdır, çünki bir çox şeylər kəşf olunandan sonra, ixtiraçı tərəfindən yeni texnologiyadan istifadə kəşf olunur. Cəmiyyətin yeni texnologiyayı qəbul etməsindən əvvəl, istehlakçının bu yeni texnologiyaya ehtiyac hiss etməsi məsələsi sərbəstdir. Buna misal olaraq, Tomas Edisonun (ABŞ) fonografını, motor mühərrikini göstərə bilərik. Bu məhsulların cəmiyyətə təsir gücü və cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməsi illər sonra baş vermişdir. Bütövlükdə, köhnə texnologiya ilə müqayisədə yeni texnologiyanın nisbi iqtisadi üstünlüyü, ictimai dəyər və nüfuz, maraqların üst-üstə düşməsi kimi səbəbləri yeni texnologiyanın dövlət tərəfindən dəstəyinə və cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməsinə təsir etmişdir.

Müasir dövrə xas olan bu tipli innovativ problemlərə dair daha dərinlən analitik və sosial fəlsəfi təhlilərin aparılması ali məktəb tələbələrinin fəlsəfi düşüncəsinin və gələcək tədqiqat işinin mövzusunun formalaşmasına da köməklik edir.

Bizim fikrimizcə, bu problemin şərhini də fəlsəfi təhlillərin predmeti olmaqla fəaliyyətin ümumbəşəri sosial mədəni dəyərlər kompleksində, prakseoloji istiqamətdə və fenomenal kontekstdə öyrənilməlidir. Bu baxımdan, anlayış

aparatinın müəyyən edilməsi üçün çoxsaylı terminoloji analoqların mənalarnın kontent analizinə, obyekt-subyekt əlaqələrinin tarixi, qneseoloji, metodoloji əsaslarının tədqiqinə və elmi innovasiyaların yenilikçilik ehtiyatlarının, kommer-siyalaşdırılması modellərinin, standartlarının tədqiqi və innovasiya risklərinin sosial səmərəliliyinin ölçülməsi üçün zəruri və optimal sosial şəraitin müəyyənləşdirilməsinə ehtiyac vardır .

Bu kimi məsələlərin daha dərindən sistemli tədqiq edilməsi, müasir qloballaşan dünyada milli səviyyədə İnnovasiya siyasətinin tənzimlənməsinə yardım edir və “Azərbaycan 2020: gələcəyə doğru” konsepsiyasının dövlət tənzimlənməsi işinə və bu sahədə Azərbaycan hökumətinin qəbul etdiyi digər qərarlarının, sərəncamlarının və direktivlərinin həyata keçirilməsində müəyyən fayda verir. Bu yeniliklərin öyrənilməsi müvafiq şəkildə qabarıq və birbaşa təqdim edilən şərhlərin tədqiqini, eləcə də, müxtəlif maraqlı və faktiki materiallara əsaslanan müəllif təkliflərini ehtiva edir.

Qərb qaynaqlarında *innovasiyaların tətbiqi məsələlərinin* imkanı daha çox əsasən ideoloji, xüsusi iqtisadi və fəlsəfi vasitələrə xidmət etmir. Rusiya innovasiya təcrübəsinə gəldikdə isə, bu daha çox onun Ümumi daxili

Məhsul (ÜDM) payını təmin edən dövlət prioritetinin elmi kimi, elmi-texniki potensialının inkişafına xidmət edən universal qanunlar kimi təqdim edilir.

Digər qərb mənbələri isə *innovativ texnologiyaları* "fəlakətin miqyası," idarəetmənin mümkünsüzlüyü, çatışmazlığı və dağınıqlığı, cəmiyyətin psixoloji məyusluğu kimi ekstraiqtisadi reallıqlara oxşar olaraq qiymətləndirir. Belə bir yanaşma, innovasiyalara xaotik və deviant (normadan kənara çıxma) elm səciyyəsi etiketləri qoşmaqla, diqqəti cəlb edir. Bu tezis, düzgün daxili təhsilin, elmi mədəniyyətin və təfəkkürün təşəkkülünün müsbət amillərini yalnız kvazi və iqtisadi stimullarla eyiləşdirir. Məlumdur ki, belə hallarda, intellektual potensialından istifadə çətinləşir, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın yaradılmasına kölgə salınır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəlağətli səslənsə belə, zənnimizcə, insan təbiəti çoxölçülü olduğundan, onun innovativ ideyalarının tətbiqinin "örtük" gücü - elə onu "kosmik kostyumuna" çevriləcəkdir.

Innovasiyaların məntiqi və empirik, sayentometrik, neopozitivist, postpozitivist, fenomenoloji, ehtimallıq, sahələrarası, tarixi və aksioloji, praksioloji, rekonstruktivist, prosografik, epistemoloji, dekonstruktiv və digər *aspektlərinin*

tədqiqi problemə və onun tətbiqi məsələlərinə yanaşmada sosial-fəlsəfi konsepsiyanın vahid və sistemli həllini gözləyən imperativ metodologiyanın işlənməsini zəruri edir.

2. Texnologiyalar və ya innovasiyalar təliminin mahiyyətinə yanaşmalar: Fransız alimi-Jak Ellul (1912-1994) və onun sələfləri

Jak Ellul –məşhur fransız filosofu, hüquq üzrə professor və teoloqudur. O, 6 yanvar 1912-ci ildə Fransanın Bordo şəhərində anadan olmuşdur. O, post-sənaye peyğəmbərlərinin ən radikal Fransız sosial tənqidçisi hesab edilir. Ellul həyatının sonuna kimi (o, 1994-cü il, may ayının 19-da vəfat etmişdir) elm və texnikaya, innovasiya və cəmiyyət məsələlərinə həsr olunmuş 60-a yaxın müxtəlif kitablar və monoqrafiyalar yazmış və bu məsələlərə həsr olunmuş xeyli miqdarda elmi tədqiqat işlərinə rəhbərlik etmişdir. Hazırda, dünyada onun irsini araşdıran çoxlu syada mərkəzlər və tədqiqat qrupları mövcuddur. Ellul irsinin və tədqiqatlarının təhlili ilə ciddi şəkildə məşğul olan mərkəzlərdən biri də “Skandinaviya Ellul Forumu”dur.

Jak Ellul "Texnoloji Cəmiyyət" (1964) kitabında, texnologiyalar, cəmiyyət və avtomatlaşma haqda mühüm iddialar irəli sürmüşdür. Ellula görə, bu proseslər təbii dünya axarında dini əvəzləməklə bir sıra üstünlüklər kəsb etmiş və hətta hakim ideologiya statusuna qədər yüksəlmişdir. Dini fikirlərin irəli sürdüyü mühüm postulatlardan yayınan bu cür fikirlərin sahibi, təbii olaraq, özünə çoxlu sayda dostlarla bərabər, düşmənlər də qazandırmışdı.

Texnologiyaya dair üç əsas kitabından başqa, Ellul "Təbliğət və Texnoloji Cəmiyyət" adlı kitabını da yazmışdır. O, 1965-ci ildə yazılmış "İnsan Münasibətlərinin Formalaşması" adlı kitabında diqqətini əsasən texnologiyanın və ya texnikanın xüsusi bir növü sayılan və insan davranışına nəzarət etməli olan *təbliğət* üzərində cəmləşdirmişdir. Ellul təbliğətin müxtəlif növlərindən: (a) *inteqrasiya təbliğəti* da daxil olmaqla (mövcud və fərdi vəziyyətdən razı salmağı hədəfləyən vəziyyət), (b) "*agitasiya*" (fərdləri hərəkətə sövq etmə və ya "propoqanda"), (c) *sosioloji təbliğət*, (əyləncə, reklam, məktəb, din, incəsənət və s. vasitəsilə fəaliyyət göstərən forma), (ç) *siyasi təbliğət* (təbliğətin ən aşkar forması), (d) *horizontal təbliğət* (yaş qrupları vasitəsilə) və (e) *birbaşa təbliğət* (nüfuz

dairələrindən gələn) kimi müxtəlif formalarından bəhs edir. O qeyd edir ki, kütləvi informasiya vasitələri texnologiyaların təbliğatı üçün çox vacibdir. Əgər ismarıqların insanlara çatdırılması üçün bir vasitə mövcud deyildirsə, təbliğatın əhaliyə heç bir təsirindən danışmağa dəyməz. Sorğunun bu xətti “Siyasi İllüziya”da da davam edir və burada Ellul, legitimliyi qorumaq üçün *ictimai rəyin siyasi qərarlara nəzarət etməsi barədə illüziyanın saxlanılmasına ehtiyac olduğunu* müzakirə edir. Onun fikrincə, bu illüziya hökumət qərarlarının səmərəliliyinin texniki meyara əsaslanması barədə olan reallığa qarşı istifadə edilir və öz növbəsində təbliğat üsullarından həmin qərarların dəstəklənməsi, xalq dəstəyi və suverenlik illüziyasını saxlamaq üçün ictimai rəyin istiqamətləndirilməsi tələbinə uyğun işlədilir.

“Sözün Dəyərdən Düşməsi” əsərində (1985) Ellul iddia edir ki, *audiovizual texnologiya və informasiya mədəniyyəti texnoloji cəmiyyətin inkişafına, eləcə də verbal kommunikasiyanın rolunu sıxışdırmaqla cəmiyyətin deqradasiyasına təkan verir*. Fikirləri daha çox “bəşəri insan”ın fikirləri ilə üst-üstə düşən Ellul, sözləri informasiya simvollarına qarşı qoyur və *rasional diskursun yoxa çıxmasını* tənqid edir. Lakin

Ellul Fransa kilsəsinin üzvü olaraq xristian nöqtəyi nəzərindən çıxış etdiyi üçün sosiologiya ilə teologiyanı birləşdirirdi. Odur ki, təsadüfi deyildir ki, o dini aktivist olması ilə yanaşı, teologiya və etikaya da dair çoxsaylı tədqiqat əsərləri dərc etdirmişdir. Onun İngilis dilinə tərcümə olunmuş ən əhəmiyyətli dini əsərləri sırasına “Krallığın Varlığı” (1951), “Şəhərin Mənası” (1970), “Azadlıq və Etika” (1976), “Anarxiya və Xristianlıq” (1991) kimi tədqiqat kitablarını aid etmək olar. Bundan əlavə, onun sosioloji və dini görüşlərinin yer aldığı bir neçə müsahibə kitabı da nəşr olunmuşdur: “Əsrimizə dair Fikirlər” (1981), “Mövsümi və Qeyri Mövsümi, Jak Ellulun Fikirlərinə Müqəddimə” (1982) və nəhayət, ölümündən sonra işıq üzü görmüş “Jak Ellul, Din, Texnologiya və Siyasət haqqında” (1998) adlı əsərlər bu qəbildəndir. Həmçinin, ölümündən sonra çap olunmuş yazılarına Jak Ellulun erkən dövrlərdə yazılmış səkkiz məqaləsinin də daxil olduğu “Mənbələr və Trayektoriyalar” adlı məqalələr toplusu da aid edilə bilər.

Adı **Ceyms Karey** (James Carey) olan və Amerikaşünaslıqla bağlı olan Klifford Kristians (Clifford Christians) özünün “Jak Ellul və Demokratiya, Mühüm

İnformasiya” adlı kitabını Jak Ellula həsr etmişdir. O, Jak Ellulun “İzahlı Esselər” (Christians & Van Hook, 1981) adlı kitabının həmrədaктору olmışdır.

Mumford, Giedion, Ellul, Innis və McLuhan, Kuhns (1971) kimi alimlərin daxil olduğu siyahıya digər iki postindustrialist filosof - Buckminster Fuller və Norbert Wieneri də aid etmək olar. Fuller ixtiraçı memar, eləcə də, alim və tənqidçi idi və Mumforddan fərqli olaraq ümumiyyətlə texnologiya tərəfdarı olmuşdur. O tamın həmişə hissələrin cəmindən böyük olması barədə nəzəriyyəyə istinad edən *“sinerji” və ya “sinergetika” terminini, eləcə də, gərginliyin və bütövlüyün daralmasına dair ilk dəfə olaraq “tensegrity” istilahını işlətmişdir.* “Tensegrity” alternativ üsul olaraq, tikinti zamanı istifadə olunan itələmə və çəki qüvvələrinin birləşməsini təmsil edir və elə Fullerin geodezik künbəzi də “tensegrity”nin tətbiqinə əsaslanırdı. Bu konsepsiyalar Sinergetika elmində də (“Düşüncənin Həndəsəsi” Fuller & Applewhite, 1975) müzakirə olunmuşdur. Fuller bunu, həmçinin, McLuhanın tez-tez Qlobal Kənd (“Global Village”) termininə sinonim kimi işlətdiyi “Yer gəmisi”- “Spaceship

Earth” - terminini ilə ifadə edərək mövzuya dair kitab da həsr etmişdir.

Kibernetika terminini elmə gətirən **Wiener** elektron *texnologiya və biologiyanın ortaq ümumi əsaslara malik* olduğunu düşünürdü. O, “İnsanların insanlar tərəfindən istifadə olunması: Kibernetika və cəmiyyət” (1950) və “Kibernetika və ya rabitə: heyvanların və maşınların idarə olunması” (1961) adlı kitablarında kibernetikadan geniş bəhs etmişdir. “Tanrı və Palçıq Adam” əsərində o, elm və din mövzusunun da gündəmə gətirmişdir. Wiener və onun müasirləri olan Klod Şanon və Varen Viver (1949) XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində Ceyms Beniger (James Beniger) texnologiya və texnika nəzəriyyəsini formalaşdıraraq informasiya nəzəriyyəsinin ilk pionerlərinə çevrilmişdirlər. Beniger *sənayeləşmənin kompleks xarakterinin artmasını və onun insan və maşın fəaliyyətini əlaqələndirən informasiya texnologiyalarının inkişafına səbəb olmasını* iddia edirdi. N. Katerin Heyls (Katherine Hayles) də 1999-cu ildə nəşr olunmuş “Biz necə Bəşəri İnsana Çevrildik” (“How We Became Posthuman”) adlı əsərində informasiya haqqında nəzəriyyəni təhlil etmiş və “Yazan

Maşınlar” adlı əsərində əl yazısının tədricən maşın yazısına keçməsindən bəhs etmişdir.

Mumford və Ellul ilə yanaşı, fəlsəfədən tutmuş, siyasi elmlər, iqtisadiyyat, sosiologiya, idarəetməyə qədər bir çox sahələrə dair əsərlərin müəllifi olan Piter Draker (Peter F. Drucker) də ən məhsuldar *media ekologiya* alimlərindən biri hesab olunur. Kuhnsun (1971) onu öz sorğusuna daxil etməməsinə baxmayaraq, Draker daha böyük futuroloq və post-industrialist alimlərin sırasına daxil edilir. O, “Sənaye Adamının Gələcəyi” (1942) və “Sabahın İşarətləri” (1959) əsərlərində *kütləvi istehsal qurğularının elektron texnika tərəfindən sıxışdırıldığı* haqqında elmi dəlillər irəli sürən ilk tədqiqatçı idi. O, “Davamsızlıq Əsri” (1968), daha sonra isə “Yeni Reallıqlar” (1989) və “Kaptalizmdən sonrakı Cəmiyyət” (1993) əsərlərində yeni innovativ texnologiyaların təsir qüvvəsini, informasiya sənayesinin yaranmasını və s. kimi məsələləri müzakirə etmişdir. Draker texnologiyanın biznesə təsirini əks etdirən “Texnologiya, İdarəetmə və Cəmiyyət (1970) əsərində mühüm texnoloji üçbucaqdan söhbət açır. O, texnologiya, biznes, iqtisadiyyat, dövlət və mədəniyyətə dair esselər toplusu olan “Ekoloji Baxış” əsərində öz yanaşmasını

sosial - ekoloji yanaşma kimi qeyd edir və “Seyrçinin Macərələri” (1979) adlı yarıvtobiaqrafik əsərində McLuhanla olan münasibətindən bəhs edir.

3. Müasir dövrdə innovativ texnologiyalar və onların tətbiqinin təşkilati, idarəçilik və nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinin sosial fəlsəfi aspektləri

İnnovasiya prosesi başlanğıcdan son mərhələyə kimi yeni ideyaların təşəkkülü, internalizasiyası, əldə edilmiş məhsulların realizə olunmasına və reinvestisiya mərhələlərinə qədər qarşılıqlı əlaqə və vəhdətdə olan integrativ bir sxem üzrə realizə olunur. *Onun mahiyyətində dayanan əsas məsələ* dəyişikliklər və ya daha da təkmilləşdirilmiş reallıqlar durur; yəni, innovasiyanın strukturundan asılı olmayaraq, onun funksiyasında dayanan başlıca məqam konkret tarixi şərait üçün irəli sürülən dəyişikliklər hesab olunur. Fərdi və ya korporativ innovativ ideya və təklifin maddiləşməmiş və ya məhsula çevrilmiş payında ümdə məsələ onun məhz müəyyən tarixi zaman kəsiyi üçün yenilik kəsb etməsidir. Başqa cür desək, zaman keçdikcə ideyaların kreativlik mahiyyətində dəyişikliklərin olması labüddür. Bu, zamanın birölcülü və məkanın isə çoxölçülü mahiyyət kəsb etməsi ilə əlaqədardır.

Məsələn, Popovun radionu kəşf etməsi, onun XX əsrdə innovativ yenilik olması bu gün onun telekommunikasiyada və telemexanikada hələ də innovasiya olması məqamına gəlmişdir. Digər tərəfdən, kitabxanalar XX əsrə qədər binadan ibarət infrastruktur hesab edilirdisə, XXI əsrdə mobil kitabxanaların meydana gəlməsi klassik kitabxanaların innovativ forması hesab edilir. Odur ki, *dəyişikliklər və onların tipləri* xeyli müxtəlifdir. Məsələn, professor A. Tağıyevin fikrincə, bunlar 5 qrupa bölünür.

1. yeni texnikada, yeni texnoloji proseslərdən istifadə və ya istehsalın yeni bazar təminatı;
2. yeni xüsusiyyətli məhsulun istehsalının genişləndirilməsi;
3. yeni xammaldan (və ya komponentdən-E.Ş) istifadə;
4. istehsalın təşkilinin və ya maddi-texniki dəyişməsi;
5. yeni satış bazarlarının yaranması.(Albert Tağıyev, *İnnovasiya sual cavabda*, VII hissə, Bakı, Təknur, 2015, s.34.- 63 səh)

Müasir dövrdə **innovasiyaların tətbiqi** və idarə edilməsi bir sıra mühüm mərhələləri əhatə edir. Bunlar aşağıdakı kimi təfsir olunur:

- Planlaşdırma və təşkilatı tədbirlər;

- Rəhbərlik və istiqamət;
- İnnovasiya fəaliyyətinin koordinasiyası və nəzarət;
- Texnologiyanın transfer olunması, tədqiqat və inkişaf dair xidmətlər;
- Rəqabət üzərində qurulmuş əməliyyatlar və onlarla bağlı innovative bacarıqlar;
- Təhsil və sahibkarlıq fəaliyyətləri.

İnnovasiyaların tətbiqində social-psixoloji və fəlsəfi faktorların nəzərə alınması çox mühümdür. Bunlardan ən mühüm olanları aşağıdakılar hesab edilir:

1. İnnovasiyalara dair ümumi məlumatlılıq komponenti və onun artırılması;
2. Humanitar sahələrdən elmtutumlu sahələrə sürətli keçidin qanunvericilik, prosedur, maliyyə və institusional tədbirlər hesabına dəstəklənməsi;
3. Milli və regional planların işlənməsi;
4. İnnovasiyalar üçün bilik platformasının yaradılması;
5. Açıq innovasiyalar təşəbbüsünün yaradılması və təşviqi;
6. İnnovativ ideyaların həyata keçirilməsində onun sosial-psixoloji amillərin - diskriminasiya, aqressiya, hakim vəziyyətdən istifadə etmə, gözdən pərdə asma, özgələşdirmə, seqreqasiya, şirnikləşdirmə, alçaltma,

senzura, lənətləmə, şantaj və sair kimi subyekivləşdirmədən azad olunması;

7. İnnovasiya fəaliyyətinə maliyyə dəstəyinin müxtəlif forma və metodlarından istifadə etmək (eksport, infrastruktur, subsidiya, texnologiyanın transferi, ixtisaslaşma, kadr təminatı və sair.);
8. İnnovativ internet texnologiyalarının sosial-fəlsəfi aspektlərindən ən ümduəsi - insan potensialının daha genişlənmüş formada yadda saxlamaq imkanına malik olmasıdır; odur ki, matritsada daha irihəcmli materialların və informasiyaların saxlanması “insan-cəmiyyət” əlaqələrinin yeni müstəvidə öyrənilməsi üçün real imkanların yaradılması bu qəbildən olan faktorlardan biridir;
9. Virtual texnologiyaların, internetin telekommunikasiya və servis imkanlarının genişlənməsi onun inkişafda olan elmi-texniki tərəqqiyə adaptasiyası məsələsini aktuallaşdırmışdır. Empirik faktorlar ondan ibarətdir ki, artıq internetin bugünkü vəziyyəti informasiya cəmiyyətini təmin etmir və odur ki, daha geniş məlumat hesablama parametrlərinə malik İnternet Şəbəkəyə ehtiyac duyulur və bu yaxın gələcəkdə həllini gözləyən mühüm sosial-fəlsəfi və psixoloji məsələdir;
10. İnnovativ texnologiyaların tətbiqinin digər sosial-fəlsəfi aspekti konvergent texnologiyaların inkişaf tendensiya-

larının genişlənməsi və insan şüurunun modifikasiyası ilə bağlıdır (nano- və bio-texnologiyalar, informativ və koqnitiv texnologiyalar və s.)

11. İnnovasiyalara və texnologiyaların yeni nəslinin tətbiqinə başlanılması, insan şüurunun modifikasiyaya uğraması perspektivləri, sosial reallıqların konstruksiyası, modelləşməsi, topoloji quruluşu və mədəni arxetiplərinin yaradılması cəmiyyətdə də yeni koqnitiv paradigmalara zühur etməsi deməkdir; bu fəlsəfi-epistemeoloji aspektlərin öyrənilməsi “yeni şəraitdə-yeni insan” modelini zəruri edir. Aktual olaraq insanın “Mən”- inin məşinlər qarşısında reduksiyaya uğramaması üçün, biliklərin internalizasiyasının yeni yolları və metodlarını ehtiva edən sistemlər yaranır;
12. Yeniliklərin sürətli axını və konvergent texnologiyaların meydana gəlməsi insan şüurunun informativ və qeyri-informativ kimi modelləşməsi və ya tipolojiləşdirilməsi sosial fəlsəfi və psixoloji faktorların nəzərə alınmasını zəruri edir.

ӘДӘБИҮҮАТ

1. Баянов К.Р. Виртуализация социокультурного пространства // Философия и культура. 2010. № 6. С. 41-46. (0,5 п.л.)
2. Баянов К.Р. Перспективы социотехнического развития России: проблемы методологии // Философия хозяйства. 2010. № 3. С. 160-169. (0,7 п.л.)
3. Фатхудинов Р.А. Инновационный менеджмент / Р.А. Фатхудинов. — СПб.: Питер, 2006. -448с.
4. Хотящева О. М. Инновационный менеджмент / О.М. Хотящева. – СПб.: Питер,2006. - 230 с
5. Шатунова Ю.В. Государственное регулирование инновационной деятельности / Ю.В. Шатунова. – Изд.: КГСХА им.проф. И.И. Иванова. – 2008. - № 3. – С. 14-16.
6. Ясин Е. Модернизация и общество / Е. Ясин // Вопросы экономики. – 2007. – № 4. – С. 10-15.
7. Albert Тағыуев, İnnovasiya sual cavabda, VII hissə, Bakı, Təknur, 2015, s.34.- 63 səh)
8. Медынский В.Г.Инновационный менеджмент / В.Г. Медынский. —М.:ИНФРА-М,2008.—295 с.
9. Морозов Ю.П. Инновационный менеджмент / Ю.П. Морозов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. -446 с.
10. Мухамедьяров А.М. Инновационный менеджмент / А.М. Мухамедьяров. — М.: ИНФРА-М, 2004. -127 с.